
KÛFELİLERİN AZLETTİRDİĞİ VALİ: SAİD B. EL-ÂS*

GOVERNOR DİSMISSED BY KUFAN: SAID IBN AL-AS

Recep Tayyip GEDİKLİ

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
Göksun Şehitler Anadolu Lisesi
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni
recepgedikli7@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9687-3687

Atf Gösterme: GEDİKLİ, Recep Tayyip, (2021), “Kûfelilerin Azlettirdiği Vali: Saîd b. el-Âs”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2021 (9), s.64-88.

*Bu makale, “Hz. Osman Taraftarı Saîd b. el-Âs: Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:

23 Ağustos 2021

Kabul Tarihi:

8 Aralık 2021

©2021 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Saîd b. el-Âs, Kureyş'in saygın kabilelerinden Ümeyyeoğullarına mensuptur. Müşrik olan babası el-Âs'ın Bedir Savaşı'nda öldürülmesiyle yetim kalmış ve akrabası Hz. Osman'ın himayesinde büyümüştür. Saîd'in önemli bir aktör olarak tarih sahnesine çıkışı da Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, yönetilmesi zor bir şehir olan Kûfe'ye vali tayin edilen Saîd, dört buçuk yıllık görevi boyunca Kûfe halkıyla iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu dönemde Horasan seferine çıkan ve Kazvîn'i imar eden Saîd, görevinin sonlarına doğru Kûfelilerin şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır. Nihayetinde Kûfe ileri gelenleri tarafından önce Saîd'e, daha sonra ise bizzat Halife Hz. Osman'a karşı muhalif bir hareket başlatılmıştır. Hz. Osman'ın valilerini huzuruna davet ettiği esnada harekete geçen Kûfeli muhalifler, valilik makamını ele geçirmiş ve Kûfe'ye dönen valileri Saîd'in şehre girmesine engel olmuşlardır. Yaşanan olayların ardından Hz. Osman, Kûfelilerin isteği üzerine Saîd'i valilikten azletmiştir. Hz. Osman idaresinin aldığı en ağır siyasi darbe olan bu olay, İslâm tarihinde üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken önemli olaylardandır.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Tarihi, Saîd b. el-Âs, Hz. Osman, Kûfe, el-Cere'a.*

Abstract: Said ibn al-As is a member of the Umayyads, one of the reputable tribes of Quraish. He became an orphan after his polytheist father al-As was killed in the Battle of Badr and his relative grew up under the patronage of Hazrat Uthman. The appearance of Said as an important actor on the stage of history is also in It took place in the time of Hazrat Uthman. During this period, Said, who was appointed as the governor of Kufa city that was difficult to manage, tried to get on well with the people of Kufa during his four-and-a-half-year term. Said, who went on the Khorasan expedition and built Qazvin in this period, was subjected to severe criticism from the people of Kufan towards the end of his mission. In the end, the notables of Kufa were first sent to Said, and then to the an opposition movement was started against Caliph Hazrat Uthman. Hazrat Uthman invited his governors to his presence, the opponents of Kufa seized the office of governor and prevented their governor, Said, who had returned to Kufa, from entering the city. After the events, Hazrat Uthman dismissed Said from the governorship at the request of the people of Kufa. Hazrat Uthman this event, which was the heaviest political blow taken by the administration, is one of the important events in the history of Islam that should be emphasized and considered.

Keywords: *Islamic History, Said ibn al-As, Hazrat Uthman, Kufa, el-Cere'a.*

GİRİŞ

Emevîler, İslâm tarihinde adından söz ettiren önemli kabilelerdendir. Nitekim mensubu olan şahıslar vasıtasıyla gerçekleştirdiği faaliyetler İslâm tarihinde mühim bir yekûn tutmaktadır. Emevî kabilesinin üyeleri arasında öne çıkan isimlerden biri de Saîd b. el-Âs'tır. Hz. Osman ve Muâviye dönemlerinde üstlendiği önemli görevlerle İslâm tarihinde adından söz ettiren Saîd b. el-Âs'ın doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda Saîd b. el-Âs'ın, Peygamberimizin vefatı sırasında 9 yaşında veya buna yakın bir yaşta olduğu rivâyet edilmiştir.¹ Dolayısıyla Saîd, Mekke'de² 622 yılı sonlarında doğmuş olmalıdır.³

Hz. Peygamber ve Müslümanların dolayısıyla İslâm'ın kendine yeni bir yurt edindiği dönemde dünyaya gelen Saîd b. el-Âs'a ismini dedesi Ebû Uhayha vermiştir.⁴ Ebû Uhayha,⁵ el-Âs neslinin ve cahiliye döneminin meşhur şahsiyetlerindendir. Hz. Peygamber'in muhaliflerinden biri olan Ebû Uhayha'ya taç sahibi anlamına gelen *zû't-taç* denilmiştir.⁶ Kendisine duyulan saygıdan dolayı Harem bölgesinde onun sarığının renginde bir sarık kullanılmamıştır.⁷

¹ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 7/31; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd., (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1417/1996), 3/446; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 8/147; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe (Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi)*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 2/366; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 4/48.

² Ayhan Tekineş, "Saîd b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/549.

³ Karl Vilhelm Zetterstéen – [Neşet Çağatay], "Saîd", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1967), 10/80-81.

⁴ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953), 4/48.

⁵ Asıl ismi Saîd b. el-Âs'tır. Ficâr Savaşlarında ölen oğlu Uhayha sebebiyle "Ebû Uhayha" künyesiyle meşhur olmuştur. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 109.

⁶ el-Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/160; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1433/2012), 487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/147; el-Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 2/460-461.

⁷ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr (ö. 245/860), *el-Muhabber (Arap Kültürü)*, çev. Adem Apak ve İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 131; el-Belâzürî, *Ensâb*, 1/160; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 487; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/147.

Saîd'in babası el-Âs b. Saîd b. el-Âs, Hz. Ali tarafından Bedir savaşında müşrik olarak öldürülmüştür.⁸ el-Âs'ın, Saîd dışında erkek çocuğunun olmadığı⁹ ve son mirasçısının Saîd olduğu söylenmiştir.¹⁰ Saîd'in annesi ise Ümmü Külsûm bt. Amr'dır.¹¹ Saîd'in amcaları Hâlid b. Saîd,¹² Amr b. Saîd,¹³ Ebân b. Saîd,¹⁴ Saîd b. Saîd¹⁵ ve Hakem b. Saîd¹⁶ farklı dönemlerde Müslüman olmuşlardır. Diğer bir amcası Ubeyde b. Saîd ise Saîd'in babası el-Âs ile birlikte Bedir Savaşı'nda müşrik olarak öldürülmüştür.¹⁷

Saîd b. el-Âs, Ümeyyeoğullarının *A 'yâs* koluna mensuptur.¹⁸ Saîd'in nesebi şu şekildedir: Saîd b. el-Âs b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdüşems b. Abdümenâf b. Kusay el-Kureyşî.¹⁹ Saîd b. el-Âs'ın nesebi, Abdümenâf'ta Peygamberimizin nesebi ile birleşmektedir. Bedir Savaşı sırasında amcası Ebân'ın evinde ve akrabalarının gözetiminde olan Saîd,²⁰ babası el-Âs'ın Bedir'de öldürülmesi üzerine küçük yaşta yetim kalmış, daha sonra akrabası Hz. Osman tarafından himaye altına alınmış ve Medine'de yaşamaya başlamıştır.²¹ Kaynaklardaki bilgilere göre bu dönemde Hz. Peygamber, kendisine hediye edilmek üzere getirilen bir hırkanın Saîd b. el-Âs'a verilmesini istemiş²² ve o günden sonra bu tür elbiselere *Saîdî elbiseleri* denilmiş,²³ es-Saadiyye elbiseleri de ona atfedilmiştir.²⁴ Bunun yanında Hz. Peygamber'in, hastalandığı bir sırada Saîd'i ziyaret ettiği de rivâyet edilmiştir.²⁵ Anlatılan bu rivayetler ışığında Saîd'in bir sahâbî olarak

⁸ el-Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbu'l-Meğâzî (Hz. Peygamber'in (s.a.s) Savaşları)*, thk. Marsden Jones, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2014), 1/142, 203; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/31; el-Belâzürî, *Ensâb*, 1/355; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî Marifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beyrut, 1413/1992), 2/622; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 487; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366. Belâzürî, Saîd'in babasını, insanları açıktan İslâm'a davete başlayan Peygamberimize karşı düşmanlık besleyen, eziyet eden, onunla mücadele eden ve Müslüman olmak isteyenlere mâni olan kişiler arasında saymıştır. Bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, 1/140.

⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366.

¹⁰ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târihu't-Taberî*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019/2020), 4/308-309.

¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/30; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 487; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/108.

¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/116; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/506.

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/7; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/20.

¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/10; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366.

¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/10.

¹⁷ el-Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 1/203; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/6; el-Belâzürî, *Ensâb*, 1/355.

¹⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1981), 73.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/30; İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif (Kur'an'ın Kitaplaşması)*, çev. Abdülkadir Karakuş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 47; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 2/621; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 487; ez-Zehabî, *Siyer*, 3/444-445; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/146-147; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/48.

²⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/20.

²¹ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/309; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/147.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/147; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/367; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/49.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/147.

²⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 296, 614; el-Belâzürî, *Ensâb*, 6/49; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/367.

²⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/367.

değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Nitekim Ebû Hâtim, ondan bahsederken sahâbî olduğunu açıkça ifade etmiştir.²⁶

Saîd b. el-Âs, hayatı boyunca on üç evlilik yapmıştır. Anneleri ümmü veled olanlar da dâhil olmak üzere kırk iki evladı dünyaya gelmiştir.²⁷ Künyesi, Ebû Osman'dır.²⁸ Bu künye hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Ancak küçük yaşta vefat eden ve muhtemelen ilk çocuğu olan Osman el-Ekber'den²⁹ dolayı bu künyeyi almış olmalıdır. Diğer taraftan Saîd'e, cömertliğinden dolayı "*Ukketü'l-asef*" (bal tulumu) lakabı verilmiştir.³⁰ Saîd'in, verecek bir şeyi bulunmadığı zaman vaatte bulunduğu, hatta borç senedi imzaladığı rivâyet edilmiştir.³¹ Saîd b. el-Âs, hicrî 59 (M. 679) yılında³² Medine'ye 3 mil uzaklıkta bulunan Akık vadisindeki Arsa isimli çiftliğinde vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Cennetü'l-bakî'ye defnedilmiştir.³³

İslâm tarihinde yaşanan olayları doğru ve tam olarak anlamak ve öğrenebilmek, bu olaylarda rol almış kişilerin hayatının bilinmesine bağlıdır. Çünkü hiçbir olay, içinde olduğu toplumdan dolayısıyla kişilerden ayrı düşünülemez. Yaşanan olayların yanında bu olaylarda kilit rol oynayan şahısların hayatının araştırılmasının, öğrenilmesinin ve böylece yapılan tarih okumalarında sadece olay odaklı değil aynı zamanda kişi odaklı okuma yapmanın önemini ortaya koymak gerekmektedir. Bu sebeptendir ki tarihî olaylarda yer almış şahıslar hakkında araştırma ve inceleme yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Böylece hem yaşanan olayların etkilerini belirlemek, sebep ve sonuçları hakkında bilgi edinmek hem de olayları doğru anlayıp yorumlamak kolaylaşacaktır. İslâm tarihinin kritik dönemlerinden biri olan Hz. Osman dönemindeki olayların da doğru anlaşılabilmesi ve yorumlanması için bu dönemde yaşayan ve aktif rol üstlenen kişilerin hayatının araştırılması önemlidir.

Saîd b. el-Âs'ın tarih sahnesine çıkışı olarak nitelendirebileceğimiz Hz. Osman devrinde üstlendiği görev ve sorumluluklar, gerçekleştirdiği faaliyetler ve özellikle Kûfeliler ile yaşadığı sorunlar, Saîd'i araştırılması ve üzerinde durulması gereken şahıslardan biri hâline getirmektedir. Saîd'in hayatı boyunca yaptığı tercihlerde Emevî kabilesinden ayrılan hatta bu kabileye

²⁶ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, 4/48. Ebû Hâtim'in bu sözünün yer aldığı diğer eserler için bkz. ez-Zehebî, *Siyer*, 3/445; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366.

²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/30-31; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/309. Saîd'in yirmi erkek, yirmi kız evladı olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 296, 615.

²⁸ İbn Ebû Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, 4/48; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/366; İbn Hacer, *Tehzib*, 4/48.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/30.

³⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 2/623; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/368.

³¹ Tekineş, "Saîd b. Âs", 35/549. Saîd'in cömertliği hakkında rivâyetler için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/149-152.

³² Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 195; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 2/624; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 487; ez-Zehebî, *Siyer*, 3/448.

³³ ez-Zübeyrî, *Nesebi Kureyş*, 178; ez-Zehebî, *Siyer*, 3/448.

aykırı sayılabilecek davranışlarının da olması, onun sadece hayatının değil kişiliğinin de araştırılması gerektiğini göstermektedir. Ancak bu makalemizde, İslâm tarihinde ve Saîd'in hayatında önemli bir yere sahip olan Kûfe valiliği ve azledilme süreci üzerinde duracağız. Ayrıca Kûfe halkının Saîd ile yaşadığı sorunları ele alıp incelemenin dönemin devlet bürokrasisi ve şehir kimlikleri hakkında bilgiler sunması da makalemizin amaçları arasında yer almaktadır.

1. Kûfe Şehri

İslâm fetihlerinin Irak'ta tamamlanabilmesi için ordugâh bir şehir olarak kurulan Kûfe'ye³⁴ binlerce asker ile bu askerlerin aileleri yerleştirilmiştir. Askerler savaş sırasında aileleri ile birlikte savaşa gitmiş, savaş sona erdiğinde, geri dönüp inşa ettikleri küçük evlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.³⁵ Geçim kaynaklarını katıldıkları savaş ganimetlerinin oluşturduğu bu insanların tarım, hayvancılık, sanat veya ticaret ile meşgul olmalarına izin verilmemiş ve aksine hareket edenler cezalandırılmışlardır.³⁶ Esasen bu tür uğraşlarla ilgilenmelerine de gerek olmamıştır. Zira fetihlerden kazanılan ganimetler, çiftçilik veya ticaretten elde edecekleri gelirden daha kârlı olmuştur. Böylece mezkûr kişiler, dönemin en zengin bölgeleri olan Mezopotamya, İran, Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethinden kazanılan ganimetlerle kısa sürede zengin olmuşlardır.³⁷ Diğer taraftan fethedilen Azerbaycan ve Ermenistan Kûfe valisinin sorumluluğuna verilmiştir. Böylece Kûfe valiliği, özellikle Hz. Osman döneminde en büyük valiliklerden (Basra, Şam, Mısır) biri hâline gelmiştir.³⁸

İslâm tarihinin ilk yıllarında pek çok siyasî olaya sahne olan Kûfe, kozmopolit yapısı nedeniyle bazı iç karışıklıkların yaşanmasında büyük rol oynamıştır. Nitekim Kûfe'yi Hicaz şehirlerinden ayıran en önemli özellik de saf bir Arap şehri olmamasıdır.³⁹ Şehrin sahip olduğu dinamik ve kozmopolit yapı, zaman içinde Kûfe'yi yönetilmesi zor bir yer hâline getirmiştir. Ayrıca Kûfelilerin –tabiri caizse– canlarını sıkı tutan her valiyi, halifeye şikâyet ettikleri kaynaklara yansımıştır.⁴⁰ Diğer taraftan Kûfe'de önemli ilim adamlarının yanı sıra, ahlâk bakımından vefasız, kolay etkilenmeye yatkın kabile liderleri bulunması, bu şehrin devlet için sürekli sorun

³⁴ Kûfe hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015).

³⁵ M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kûfe Örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2003), 63.

³⁶ M. Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 51-52; Söylemez, "Kûfe Örneği", 64.

³⁷ Söylemez, "Kûfe Örneği", 64.

³⁸ Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 39-40.

³⁹ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kûfe*, 107.

⁴⁰ Bu şikâyetler ile ilgili rivâyetler için bkz. el-Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 316-317.

çıkaran bir yer olmasına neden olmuş, bu durum da siyasî açıdan zararlı sonuçların doğmasına yol açmıştır.⁴¹ İşte bu ve benzeri olaylar Kûfe şehrinin ve halkının zor beğenen ve idare edilmesi kolay olmayan bir şehir olduğunun açık bir göstergesidir. Nitekim sık sık vali değiştirilmesi ve gönderilen valilerle problem üzerine problem üreten bu kozmopolit şehir, Hz. Osman döneminde en çok vali değişikliği yapılan şehir olmuştur. Hz. Osman'ın halifeliği boyunca Kûfe'ye sırasıyla Muğire b. Şu'be, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Velîd b. Ukbe, Saîd b. el-Âs ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî olmak üzere toplam beş atama yapılmıştır.⁴² Bu dönemde vali değişikliği konusunda Kûfe'ye en yakın şehir üç atama ile Mekke'dir. Ardından ikişer atama ile Basra, el-Cezîre, Mısır ve Sicistan gelmektedir.⁴³

2. Saîd b. el-Âs'ın Kûfe Valiliğine Getirilmesi ve Faaliyetleri

Saîd b. el-Âs'ın selefi Velîd b. Ukbe, valiliğinin ilk döneminde Kûfeliler tarafından sevilmemiş hatta Kûfe'de görev yaptığı süre içerisinde halkla iç içe olmak için mescidin yanına büyük bir ev yaptırmıştır.⁴⁴ Ancak sarhoşken namaz kıldırması ve namaza ilave yapmayı teklif etmesi üzerine Hz. Osman'a şikâyet edilmiştir.⁴⁵ Bu olay üzerine Hz. Osman, yaklaşık beş yıl Kûfe valiliği yapan Velîd'i azletmiş⁴⁶ ve yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etmiştir.⁴⁷

Genç ve tecrübesiz bir kişi olarak nitelendirilen Saîd b. el-Âs'ın⁴⁸ Kûfe'ye tayin edildiğinde otuz yaşında⁴⁹ olduğu söylenmiştir. Saîd, Kûfe'ye varır varmaz Velîd'i Medine'ye göndermiş ve Velîd'in sarhoşken namaz kıldırıldığı Kûfe Mescidi'nin minberini yıkatmıştır. Her ne kadar onunla beraber gelen Ümeyyeoğullarından bazıları onun bu uygulamasına engel olmak

⁴¹ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 43.

⁴² Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 205; Ünal Kılıç, *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik* (Konya: Yediveren Yayınları, 2004), 208.

⁴³ Kılıç, *Valilik*, 208.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/132.

⁴⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse (Hilafet ve Siyaset)*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 63; el-Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Muhammed Sâdık Bahrülulûm, (Necf: Menşuratü'l Mektebetü'l Hayderiyye ve Metbe'atuha, 1384/1964), 2/155; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*, çev. Ahmet Ağrakça, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/112.

⁴⁶ Azledilmesinin ardından Velîd'e uygulanan had cezası hakkında değerlendirmemiz için bkz. Recep Tayyip Gedikli, *Hz. Osman Taraftarı Saîd b. el-Âs: Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 28-29.

⁴⁷ Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *et-Târîh (İlk Kronolojik İslâm Tarihi)*, çev. Ömer Sabuncu ve Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 156; el-Ya'kûbî, *Târîh*, 2/155; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/308; el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 318, 382; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/112.

⁴⁸ Mahayudin Hj Yahaya, "Kûfelilerin Miladi VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasi Muhalefetleri", çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 232.

⁴⁹ Kılıç, *Valilik*, 148; Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 244.

istemişlerse de başarılı olamamışlardır.⁵⁰ Temizlik işlerinin bitmesinin ardından minbere çıkan Saîd şunları söylemiştir: “*Vallahi istemediğim hâlde size gönderildim. Fakat görevlendirildiğim bu vazifeden de kaçacak değilim. Fitne başını çıkarmış ve gözlerini açmış durumda. Vallahi bu fitneyi ortadan kaldıracığım, yoksa o beni yok edecektir.*”⁵¹ Ardından minberden inen Saîd, Abdurrahman b. Huneyş el-Esedî’yi emniyet biriminin başına tayin etmiş,⁵² kâtipliğe de Kabîsa b. Câbir el-Esedî’yi getirmiştir.⁵³

Şehirde araştırmalarda bulunan Saîd, yaptığı incelemelerden sonra Kûfe’ye ilk yerleşen ve başlangıcından itibaren Irak’ın fethinde yer aldığı için *Ehlü’l-Eyyâm* olarak isimlendirilenler ile Irak’ın fethinde yer almadığı için adına *er-Revâfid* denilen kişiler arasında bir çekişme yaşandığını fark etmiştir.⁵⁴ Bunun üzerine Saîd, halifeye yazdığı mektupta Kûfelilerin zor durumda olduklarını, şerefli ve üstün insanların (Ehlü’l-Eyyâm) hor görülüp İslâm’ın ileri gelen şahıslarının zillete uğratıldıklarını söylemiştir. Buna karşılık Kûfe’de söz sahibi olanların daha sefil kişiler ve bedevî Araplar (*er-Revâfid*) olduğunu, üstün ve şeref sahibi kişilere hürmet gösterilmediğini, fitnenin de bu insanlardan uzaklaşmadığını haber vermiştir.⁵⁵

Hız. Osman’a sunulan raporun ardından Vali Saîd, halifenin emrine uygun olarak Kûfe’ye ilk yerleşenlerin söz sahibi olmaları için çaba göstermiş, şehre sonradan gelenleri ise kontrol altına almaya çalışmıştır.⁵⁶ Selefî Velîd gibi Kûfelilerle iyi ilişkiler kurmak isteyen Saîd,⁵⁷ Mâlik el-Eşter’in de içinde yer aldığı şehrin ileri gelenleri ve kurrâsı ile günlük toplantılar yaparak şehrin sorunlarını görüşmeye başlamıştır.⁵⁸

Saîd b. el-Âs, Kûfe’de oluşturmaya çalıştığı huzur ve güven ortamına ek olarak Kûfeliler arasında yaşanan sorunların ancak askerî seferler ile çözüme kavuşabileceğine kanaat getirmiş

⁵⁰ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/356. Ümeyyeoğullarının temizlik işine müdahale etmek isteşinin temel sebebi kuvvetle muhtemel Velîd b. Ukbe’nin Emevî kabilesine mensup olması ve Kûfeliler arasında daha fazla rencide olmasına engel olmaktır.

⁵¹ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/309-310.

⁵² İbn A’sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 320/932), *el-Fütûh (Fetihler)*, çev. Mehmet Cevher Caduk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 413.

⁵³ İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr (ö. 245/860), *el-Muhabber (Arap Kültürü)*, çev. Adem Apak ve İsmail Güler (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 267.

⁵⁴ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hız. Osman*, 177; Kenan Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 48. Bu mücadelenin temelini gelir dağılımındaki adaletsizlik oluşturuyordu. Şehre sonradan yerleşen Revâfid 200 veya 300 dirhem atıyye alırken, Ehlü’l-Eyyâm yaklaşık 2000 dirhem atıyye almaktaydı.

⁵⁵ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/310.

⁵⁶ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/310.

⁵⁷ Adem Apak, “Hız. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ocak 1998), 512; Kılıç, “Kûfelilerin Hız. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 249.

⁵⁸ et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/310.

ve fetih hareketlerini yeniden başlatmıştır.⁵⁹ Saîd, valiliğinin ilk günlerinde Kûfe’de gerçekleştirdiği faaliyetlerinin ardından pek çok açıdan önemli bir sefer olan Horasan seferine çıkmıştır.

2.1. Horasan Seferi

Horasan⁶⁰ seferi, Saîd b. el-Âs’ın komutasında H. 29 veya 30/M. 650 veya 651 yılında gerçekleşmiştir.⁶¹ el-Ya’kûbî’nin rivâyetine göre Hz. Osman, Saîd’i Kûfe’ye ve Abdullah b. Âmir’i Basra’ya tayin ettiğinde her ikisine de Horasan’a sefer düzenlemelerini ve hangisi önce giderse Horasan emirliğini kazanacağını bildirmiştir.⁶² Belâzürî’nin rivâyet ettiğine göre ise Tûs⁶³ merzubanı, Kûfe valisi Saîd ile Basra valisi Abdullah b. Âmir’e mektup yazıp onları Horasan’a davet etmiş ve onlardan hangisi galip gelirse onun Horasan’a sahip olacağını söylemiştir. Bu durum üzerine Saîd b. el-Âs ve Abdullah b. Âmir, Horasan’ı fethetmek üzere harekete geçmişlerdir.⁶⁴ Bölgeye hareket eden bu iki komutandan Abdullah b. Âmir, Saîd’in önüne geçerek Horasan’a, Saîd de Taberistan’a yönelmiştir.⁶⁵

Velîd b. Ukbe’nin zamanında Azerbaycan halkıyla yapılan anlaşmanın⁶⁶ bozulması üzerine Kûfe valisi Saîd b. el-Âs, Azerbaycan üzerine yürümüş,⁶⁷ Mûkan ve Cîlan halkı üzerine baskınlar düzenlemiştir. Bu sıralarda, Ermeniler ve Azerbaycanlılardan oluşan bir grubun Ürm ve çevresinde toplanması üzerine Saîd, Cerîr b. Abdillâh el-Becelî’yi görevlendirmiş; o da, bu grubu bozguna uğratarak liderlerini Bâcervan kalesine asmıştır.⁶⁸ Böylece bölgede devlet hâkimiyeti yeniden tesis edilmiştir.

⁵⁹ Söylemez, “Kûfe Örneği”, 69.

⁶⁰ Horasan; Toharistân, Gazne, Sicistan, Kirman, Nişâbur, Herat, Merv, Belh gibi şehirleri içine alan geniş bir bölgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu’cemü’l-Büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 2/350-354.

⁶¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 3 (Hz. Osman)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 45; Tekineş, “Saîd b. Âs”, 35/549. Taberî, hicrî 31 yılında gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/333.

⁶² el-Ya’kûbî, *Târih*, 2/156.

⁶³ Tûs, Horasan ile Nişâbur arasında yer alan bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, 4/49-50.

⁶⁴ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 382. Cahit Külekçi, Saîd b. el-Âs ile Abdullah b. Âmir’in birlikte önce Horasan’ın tamamının ve sonrasında Taberistan’ın fethinin tamamlanması hususunda bir planlama yaptıklarını aktarmıştır. Bkz. Cahit Külekçi, *İslâm Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Dönemi)* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012), 188.

⁶⁵ Belâzürî’nin aktardığı bir diğer rivâyete göre ise Saîd b. el-Âs, kendi iradesi ile Kûfe’den Taberistan üzerine yürümüştür. Bkz. el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 382. Taberî, Saîd’in Horasan’a gitmek üzere Kûfe ordusunun başında Cürçân’a geldiğini ancak Ebû Âmir’in Ebreşehr’e ulaştığını haber alınca Kûfe’ye geri döndüğünü rivâyet etmiştir. Bkz. et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 4/335.

⁶⁶ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 374.

⁶⁷ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 141; el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 375. Kûfe valiliğine tayin edilen Saîd’in, Selmân el-Cebelî’yi görevlendirerek Azerbaycan’daki karışıklıkları bastırdığı da söylenmiştir. Bkz. İbrahim Sarıçam, *Hz. Osman* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 61.

⁶⁸ el-Belâzürî, *Fütûhu’l-Büldân*, 375.

2.1.1. Taberistan'ın Fethi

İran'ın kuzeyinde, günümüzde Mâzenderan olarak bilinen bir eyalet olan Taberistan,⁶⁹ dağlık ve ormanlık bir topografyaya sahip olması nedeniyle İran topraklarında İslâm fetihlerinin ilerleyişinin en zor olduğu bölgelerden biri olmuştur.⁷⁰ Bununla birlikte Hz. Osman döneminde fethi gerçekleştirilen en önemli yerlerden biri Taberistan bölgesidir.⁷¹ Taberistan'a sefer düzenleyen ilk kişi Saîd b. el-Âs'tır.⁷² Hicrî 30 (M. 651) yılında gerçekleşen bu sefere⁷³ Hz. Hasan, Hz. Hüseyin,⁷⁴ Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Zübeyr gibi önemli isimler de katılmıştır.⁷⁵ Abdullah b. Âmir'in Basra'dan hareket edip Horasan'a yönelmesi ve Saîd'den önce Nişâbur'a varması üzerine Saîd de Kumis'e gelmiş⁷⁶ ve burada konakladıktan sonra Tamîse'yi ve bir köy olan Nâmine'yi fethetmiştir.⁷⁷ Ardından Cürcân⁷⁸ emiri ile iki yüz bin dirhem⁷⁹ ödemek şartıyla anlaşan Saîd, Taberistan'ın düz yerleri ile er-Rûyan ve Denbâvend'i fethetmiş, el-Cibal halkından da para ve mal almıştır.⁸⁰ Âmül⁸¹ şehri de bu sefer sırasında fethedilmiştir.⁸²

2.2. Kazvîn'in İmarı

Elburz sıradağlarının güney eteğinde, Tahran'ın 150 km. kuzeybatısında yer alan Kazvîn,⁸³ Hz. Ömer zamanında Berâ b. Âzib, tarafından sulh ile fethedilmiş (H. 24 /M. 644) ve

⁶⁹ Taberistan; Dehistan, Cürcân, Esterâbâd ve Âmül gibi şehirleri içine alan geniş bir bölgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/13-16.

⁷⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/322.

⁷¹ Külekçi, *Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*, 188.

⁷² et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/255.

⁷³ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 143; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/298.

⁷⁴ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/255. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in, Saîd ile birlikte Horasan seferine katılması, Saîd ile Hâşimoğulları arasındaki sıcak ilişkilerin bir başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

⁷⁵ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/255.

⁷⁶ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/114.

⁷⁷ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 382; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/299. Nâmine bölgesinin bir şehir değil de tamamen sahra olduğu söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/115.

⁷⁸ Cürcân; Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Taberistan ile Horasan arasında yer alan büyük bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/119-122.

⁷⁹ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 382; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/298. Cürcân halkı ile iki yüz dirhem ödemeleri şartıyla anlaşma yapan kişinin Huzeyfe b. Yemân olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/114. Taberistan'ın kuzey bölgesinde bulunan Cürcân halkıyla iki yüz bin dinar karşılığında antlaşma yapıldığı da söylenmiştir. Bkz. Sariçam, *H. Osman*, 63.

⁸⁰ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 382.

⁸¹ Âmül; Taberistan ovasındaki en büyük şehirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/57-58.

⁸² Özgüdenli, "Taberistan", 39/322; Mustafa L. Bilge, "Âmül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/99. Taberistan'ın fethi sırasında yaşanan diğer olaylar ve değerlendirmeler hakkında bkz. Gedikli, *H. Osman Taraftarı Saîd b. el-Âs*, 34-36.

⁸³ Ann Katharine Swynford Lambton ve Robert M. Hillenbrand, "Qazvin (Kazvîn)", *Historic Cities of the Islamic World*, ed. Clifford Edmund Bosworth (Leiden: Brill, 2007), 429.

halkı İslâmiyet'i kabul etmiştir.⁸⁴ Rivâyetlere göre Kazvîn'de ilk şehirleşme çalışmaları da Hz. Osman döneminde Saîd b. el-Âs tarafından yapılmıştır. Şöyle ki Saîd, Kûfe valisi olunca Deylem'e bir sefer düzenlemiş ve bu seferinde başarılı olduktan sonra aynı bölgeye yeni ve etkili seferler düzenleyebilmek ve kendilerini güvene almak amacıyla Kazvîn'i imar etmiştir.⁸⁵ Bu imar çalışması kapsamında Saîd, Kazvîn'e bir kale⁸⁶ ve kasaba inşa ettirmiştir.⁸⁷ Bunun yanında Kazvîn'de yapılan ilk büyük caminin de Saîd dönemine denk geldiği söylenmiştir.⁸⁸

Saîd b. el-Âs, Kazvîn'deki şehirleşme çalışmalarında sadece yeni yerler inşa etmekle yetinmemiş, Berâ b. Âzib'in fethi sırasındaki hâliyle antik kent veya II. Şâpûr'un kenti olarak anılan eski şehri de tamir ettirmiştir.⁸⁹ Böylece Saîd, hem yeni mimarî eserler inşa ettirerek hem de eskiyen ve tamirat gerektiren binaları tahkim ederek Kazvîn'e sivil bir şehir görünümü kazandırmıştır.

2.3. Saîd b. el-Âs'ın Kûfelilerle Yaşadığı Sürtüşmeler ve Sürgün Olayları

Saîd b. el-Âs'ın Kûfe valiliğine tayin edilmesinin ardından yapılan Horasan seferi ve gerçekleştirilen fetihler, Kûfelilerin şehirden ve şehir içinde sorun oluşturabilecek durumlardan uzaklaşmalarını sağlamıştır. Bu uzaklaşma neticesinde Kûfeliler, sefer sırasında başlarında bulunan Vali Saîd ve halife Hz. Osman ile ilgili dedikodu veya karışıklık çıkarma imkânı bulamamışlardır. Ancak zaman içinde seferlerin sona ermesi ve bunun tabii bir sonucu olarak fetihlerin durmasıyla ekonomik bunalım yaşayan Kûfeliler, hem valileri Saîd'in hem de halifeleri Hz. Osman'ın icraatları üzerinde daha ayrıntılı durmaya ve üzerinde konuşmaya başlamışlardır. Böylesi bir ortamda Hz. Osman ile Saîd'in, Kûfelileri rahatsız eden faaliyetlerde⁹⁰ bulunmaları da Kûfe halkının hem halifeye hem de valilerine karşı cephe almaya başlamalarına sebep olmuştur.

Kurulduğu günden bu yana Kûfe şehrinin en önemli problemi, yerleşik bir halk olmayıp yeni bir araya gelmiş bedevî topluluklardan oluşmalarıdır. Dolayısıyla bir şehir kültürü ve şehir geleneğinden yoksun olan bu insanların şehre adapte olması ve bir şehir kültürüne sahip olması

⁸⁴ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 366. Yâkût el-Hamevî ise Kazvîn'in hicrî 24 (M. 644) senesinde Hz. Osman'ın Berâ b. Âzib'i bölgeye göndermesinin ardından fethedildiğini söylemektedir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/342.

⁸⁵ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 367; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/343.

⁸⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/343.

⁸⁷ Lambton ve Hillenbrand, "Qazvin (Kazvîn)", 430-431.

⁸⁸ Hilal Tüfenk, *Fethinden Büveyhiler'e Kadar Kazvin Tarihi (24-323 / 644-934)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 29-30.

⁸⁹ Tüfenk, *Kazvin Tarihi*, 44-45.

⁹⁰ Erzurum'a gönderilen yardım ordusunun elde edilen ganimetten pay alamaması (Bkz. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 228-229; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/278, 340) ve iktâ arazilerinin bazı sahabeye dağıtılması (Bkz. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 311) Kûfelileri rahatsız eden olaylardandır.

için zaman gerekmektedir.⁹¹ Bununla birlikte Kûfeli kabileler fetih hakkı sebebiyle şehirlerin tasarruf yetkisini kendilerinin doğal hakları görmüşlerdir.⁹² Böylece kendilerini yöneten valilere karşı hemen her istediklerinin gerçekleşeceğini beklemiş ve menfaatlerini zedeleyebilecek durumları lehlerine çevirmeye çalışmışlardır.

Saîd b. el-Âs, böylesine değişik göçebe kabilelerden meydana gelmiş bir şehirde halka yakın olmaya ve onlarla sık sık sohbet ederek dertlerine çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak bu tutum Saîd'in sonunu hazırlamaktan başka bir işe yaramamıştır. Saîd valiliği sırasında yine bir gün⁹³ halkla sohbet ederken Huneys b. Hubeyş, Kûfe'de geniş arazileri bulunan Talha'nın cömertliğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Vali Saîd, kendisinin de böyle yapabileceğini ileri sürmüş ve ardından "*Vallahi Neşastec*⁹⁴ çiftliği kime ait olursa onun cömert davranması gerekir. Benim olsaydı size müreffeh bir hayat yaşatırdım" demiştir.⁹⁵ Sohbet yerinde bulunan valinin koruması Abdurrahmân b. Huneys "*Allah'a yemin olsun ki bu arazinin senin olmasını isterdim*" şeklinde konuşmuştur.⁹⁶ Kûfe'nin ileri gelen reisleri "*Nasıl olur da bizim olan mülkün, valinin olmasını isteyebilir?*" diyerek Abdurrahmân'ı valinin evinde, hem de valinin engelleme çabalarına rağmen dövmüşlerdir.⁹⁷ Esedoğullarına mensup Abdurrahmân'ın valinin gözü önünde dövülmesi, bu kabilenin, "*Onu dövenler valinin adamlarıdır*" şeklinde düşünmesine ve Vali Saîd'e muhalif olmasına sebep olmuştur.⁹⁸ Bu olay aynı zamanda Saîd'in ilm-i siyasetin gereğini yeterince uygulayamayıp her iki tarafın öfkelerini üzerine çektiği ve muhalefetin önünü açtığı anlamına da gelmektedir. Nitekim bu durum Esedoğulları ile Saîd b. el-Âs'ın arasını açmakla kalmamış,⁹⁹ Hz. Osman'ın faaliyetlerine muhalif insanların da kendilerini açığa çıkarmalarına ve muhalefetlerini derinleştirmelerine neden olmuştur.¹⁰⁰

Saîd b. el-Âs ile Kûfe halkı arasında meydana geldiği belirtilen olayın başka bir versiyonu kaynaklarda şu rivâyetle aktarılmaktadır: Vali Saîd'in huzurunda içlerinde Mâlik b. Hâris el-

⁹¹ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 3 (Hz. Osman)* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 95.

⁹² Abdulazîz Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 107.

⁹³ Bu olayın hicrî 33 (M. 653) yılında vuku bulduğu söylenmiştir. Bkz. Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter", 50.

⁹⁴ Neşastec, Fırat Nehri'nin Kûfe tarafında bulunan verimli bir arazidir. Aynı zamanda Talha b. Ubeydullah'ın Hayber'deki hissesine karşılık olarak Hicaz'da oturan Kûfelilerden aldığı yerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/285-286.

⁹⁵ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/350-351.

⁹⁶ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 414. Abdurrahman'ın, Saîd b. el-Âs'ın Fırat'ın Kûfe tarafında bulunan ve Kisra ile ailesine ait olan el-Miltât'a sahip olmasını arzuladığını söylediği rivâyet edilmiştir. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/351.

⁹⁷ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 207-208; Apak, "Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 512; Söylemez, "Kûfe Örneği", 73. Saîd'i destekleyici mahiyette bir konuşma yapan Abdurrahman'ın onu korumaya çalışan babası Huneys ile birlikte muhaliflerin saldırısına maruz kaldıkları da belirtilmiştir. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/351.

⁹⁸ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 208.

⁹⁹ Apak, "Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", 512; Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", 250; Söylemez, "Kûfe Örneği", 74.

¹⁰⁰ Söylemez, "Kûfe Örneği", 74.

Eşter en-Nehaî, Zeyd ve Sa'saa b. Suhân, Hurkus ve Cündeb b. Züheyr, Şüreyh b. Evfâ, Ka'b b. en-Nehaî, Adıyy b. Hâtım, Mâlik b. Habîb, Kays b. Zürâre, Ziyâd b. Haşefe, Yezîd b. Kays ve diğer bazı Kûfelilerin bulunduğu bir sohbet sırasında Sevâd arazileri hakkında konuşurlarken, valinin koruma görevlisi (şurtası) Abdurrahmân b. Huneys el-Esedî: “*Sevâd'ı severim, çünkü o arazi en efdaliniz olan şahsındır*” demiştir. Bunun üzerine Eşter: “*Sen valinin en efdal olduğu konusunda cömert davranabilirsin ancak ona bizim mallarımızı ihsan edemezsin*” şeklinde karşılık vermiştir. Bunu duyan Vali Saîd: “*Ey Eşter öfkelenme. Sevâd arazisi Kureyş'in bahçesidir (Sevâd'ın bütünü Kureyş'e aittir). Ondan dilediğimizi alır, dilediğimizi terk ederiz. Eğer burada bir ayak sınırı açacak olsa ayağını yitirir. Bir eli diğer bir elin önüne geçirecek olan o eli keserim*” demiştir.¹⁰¹ el-Eşter: “*Sen Allah'ın bize kılıçlarımızla bahşetmiş olduğu bu arazilerin nasıl olur da Kureyş'in bahçesi olduğunu söylersin?*” diyerek tepki göstermiştir.¹⁰² Valininin muhafız memuru Abdurrahmân b. Huneys el-Esedî valinin makamında böyle davranamayacaklarını söyleyince el-Eşter ve yanındakiler Abdurrahmân'ın üzerine yürümüş ve onu bayıltuncaya kadar dövmüşlerdir.¹⁰³ Valinin izzeti nefisini korumaya çalışan birinin bizzat valinin gözü önünde dövülmesinin engellenememiş olması hiç şüphesiz Saîd'in itibarına zarar vermiştir.

Kûfelilerin gönlünü kazanmak amacıyla onlarla zaman geçirmeye özen gösteren Saîd, bu olaydan sonra Kûfelileri bir daha evine kabul etmeyeceğini söylemiştir.¹⁰⁴ Zira Kûfeli ileri gelenlerle yapılan görüşmelerde istenmeyen olaylar yaşanmış ve valinin itibarı zedelenmiştir. Saîd tarafından bu tür olayların tekrarlanmaması adına alınan bu karar valinin aleyhine olmuştur. Çünkü şimdiye kadar Kûfe halkının ne düşündüğünü, Kûfe'de olup bitenleri kendi meclisinde yapılan sohbet toplantıları vasıtasıyla öğrenen vali, bu bilgilerden mahrum kalmıştır.¹⁰⁵ Bundan sonra Kûfe'deki birçok evde, Vali Saîd ve halife hakkında dedikodular yapılmaya başlanmıştır. el-Eşter kendisine destek verenlerle birlikte şehirde vali ve halife aleyhine propaganda başlatmıştır.¹⁰⁶

Tepkiler bununla da kalmayıp Kûfelilerden yetmiş kişi halifeye gitmiş ve valileri Saîd hakkında şikâyette bulunarak onun görevden alınmasını istemişlerdir. el-Eşter ve arkadaşları Medine'de günlerce halifenin, Saîd hakkında ne yapacağını beklemiş ancak halifenin valisi

¹⁰¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 415.

¹⁰² el-Belâzürî, *Ensâb*, 6/152; et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/356; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 415.

¹⁰³ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/357.

¹⁰⁴ Apak, “Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri”, 512; Kılıç, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 250-251.

¹⁰⁵ Kılıç, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 251.

¹⁰⁶ Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter”, 51-52.

hakkında bir işlem yapmayacağını anlayınca Kûfe'ye dönmüşlerdir.¹⁰⁷ Daha önce gerek Hz. Ömer gerekse Hz. Osman zamanında Kûfe'deki valiler hakkında yapılan şikâyetler sonrasında elde edilen vali değiştirme başarısının burada yaşanmamış olduğu görülmektedir. Bu durum ise bir taraftan Saîd'in Hz. Osman nezdindeki önemine vurgu yaparken diğer taraftan vali değiştirmeye alışkın kitlenin daha şiddetli muhalefetini cezbetmiş olmalıdır.

Vali Saîd, ne kadar iyi niyetli olursa olsun Güney Araplarının çoğunlukta olduğu¹⁰⁸ bir toplantı sırasında sehven sarf ettiği “*Kûfe bölgesindeki Sevâd (Aşağı Mezopotamya)*”¹⁰⁹ arazileri *Kureyşlilerin bahçesidir*” cümlesi,¹¹⁰ Kûfe'de yaşanacak muhalif olayları ateşleyen kıvılcım olmuştur.¹¹¹ Hz. Osman'ın, sahâbeden ileri gelen bazı kişilere verimliliği artırmak ve onların gönlünü kazanmak amacıyla Irak topraklarından iktâlar dağıtması,¹¹² el-Eşter gibi başlangıcından beri bölgenin fethine katıldığı hâlde iktâ alamayan şahısları (Ehlü'l-Eyyâm) rahatsız etmiştir. Vali Saîd'in ise bu duruma bir çözüm aramak yerine el-Eşter gibi kişilerin nüfuzunu kırmak amacıyla Kûfe'ye daha sonra yerleşmiş olanlara (er-Revâfid) öncelik vermesi ve Kûfe'de bu kişileri söz sahibi yapmaya çalışması isyanı körüklemiştir.¹¹³

Rivâyetlerden anlaşılıyor ki Saîd “*Sevâd Kureyş'in bahçesidir*” cümlesini, el-Eşter'in ve diğer ileri gelenlerin Sevâd arazisini kendi malları olarak görmeleri ve valinin huzurunda bu düşüncelerini açıkça dile getirmeleri nedeniyle söylemiştir. Dolayısıyla Saîd'in de belirtmek istediği üzere devlete ait olan bu ve benzeri topraklar üzerindeki tasarruf yetkisi devleti yönetenlere dolayısıyla Kureyş'e aittir. Saîd de kuvvetle muhtemel bunu kastetmek istemiş ancak bu söz Sevâd'ın tasarruf yetkisini kendilerinde gören Kûfelilerce hoş karşılanmamıştır.

Şöyle ki önceki dönemlerde her kabilenin bir otlığı ve merası varken zamanla yerleştikleri şehirler, geçimin bağlı olduğu bu otlak ve meranın yerini almıştır. Bu nedenle kabileler ve dolayısıyla Kûfeliler, gelirlerinin azalmasıyla birlikte fetihlerde ele geçirdikleri arazilerin gelirlerinin kendilerine verilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardır. Kûfe valisi Saîd'in söylediği “*Sevâd Kureyş'in bahçesidir*” sözüne kabilelerden yükselen itiraz sesleri bunun açık bir göstergesidir.¹¹⁴ Saîd'in sözleri, Kûfelilerin (özellikle Ehlü'l-Eyyâm) büyük tepkisini çekmiş,

¹⁰⁷ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 209.

¹⁰⁸ Kılıç, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 255.

¹⁰⁹ Sariçam, *Hz. Osman*, 78.

¹¹⁰ Azimli, *Hz. Osman*, 95; Sariçam, *Hz. Osman*, 77, 78; Kılıç, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 255; Söylemez, “Kûfe Örneği”, 74.

¹¹¹ Azimli, *Hz. Osman*, 95. Kûfe'deki muhalif hareketinin başını çekenlerin, Rebeze'de vefat eden (H. 31/ M. 651) Ebû Zer el-Gifârî'nin cenazesini hac dönüşü kaldıran bir grup Kûfeli olduğu ve bu cenazenin ardından Kûfe'ye dönen bu grubun Vali Saîd b. el-Âs ile anlaşmazlığa düştükleri söylenmiştir. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 83.

¹¹² İktâ verilen kişiler ve dağıtılan topraklar hakkında bilgi için bkz. el-Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, 311.

¹¹³ Azimli, *Hz. Osman*, 95-96.

¹¹⁴ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 176.

bu konuşma valinin konağında kabileler arası kavgaya sebebiyet vermiş ve şehirdeki yönetim muhaliflerinin idarî makama karşı fiilî olarak harekete geçmelerinin miladı olmuştur.¹¹⁵ Kûfeliler, Saîd b. el-Âs'ın bu sözünü bahane ederek onun şehirdeki otoritesini sarsmışlardır. Yönetim muhaliflerinin çoğalmasından ve fitne çıkarmasından rahatsız olan Saîd, durumu başkent Medine'ye bildirmiş,¹¹⁶ Hz. Osman ise bu muhalif grubun Şam'a sürgün edilmeleri emrini vermiştir.¹¹⁷ Halife Şam valisi Muâviye'ye de: “*Sanki fitne için yaratılmış olan bazı kişiler sana geliyor. Onların fitne çıkarmalarını önle*” şeklinde bir not göndermiştir.¹¹⁸ Bunun üzerine muhalif grup, halkı Hz. Osman aleyhine isyana teşvik ettikleri için bizzat Saîd b. el-Âs tarafından Şam'a gönderilmiştir (H. 33/M. 653-654).¹¹⁹ Kaynaklarda muhalif grubun neden özellikle Şam'a gönderildiği konusunda bir bilgi yer almamaktadır. Ancak ilm-i siyasetteki başarısı göz önüne alındığında Muâviye'nin, itaatsiz kişileri bertaraf edeceği ya da kontrol altına alabileceği düşünülmüş olmalıdır.

Muâviye, Kûfe'den gelen kişilere iyi davranmıştır. Muhaliflere eyaletlerinde aldıkları maaşlarını vermeyi sürdürdüğü gibi sabah ve akşam öğünlerini birlikte yemek suretiyle kendilerine özel misafiri muamelesinde bulunmuştur. Onlara tavsiyelerde bulunarak fitne çıkarmaktan sakınmalarını istemiştir.¹²⁰ Ancak muhaliflerin düşünce ve davranışlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bunun üzerine Muâviye, onları Kûfe'ye geri göndermiştir.¹²¹ Dolayısıyla muhaliflerle Muâviye dahi baş edememiştir.

Muhalifler faaliyetlerine kaldıkları yerden devam edince Hz. Osman, onları bu defa Hıms valisi Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd'in yanına sürgün etmiştir.¹²² Abdurrahman gelenlere nazik davranmamış, gittiği yerlere onları da götürmüş ve kendisi atına binmiş yolculuk ederken muhalifleri yaya yürütmüştür. Neticede Kûfeli muhalifler pişmanlıklarını söyleyerek validen kendilerini serbest bırakmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Abdurrahman da gitmelerine izin vermiştir.¹²³ Hiç şüphe yok ki söz konusu sürgünler neticesinde muhalifler, sürgün edilmelerine

¹¹⁵ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2016), 179.

¹¹⁶ Durumun tehlikeli bir hâl aldığını fark eden Kûfe ileri gelenlerinden bazılarının, fitneye yatkın olduklarını düşündükleri kişilerin sürgün edilmesi isteğiyle Hz. Osman'a bir mektup yazdıkları ve halifenin bu nedenle Kûfeli bazı kişileri sürgüne tabi tuttuğu da söylenmiştir. Bkz. Kılıç, “Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”, 251.

¹¹⁷ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2015), 234; Söylemez, “Kûfe Örneği”, 75.

¹¹⁸ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/352.

¹¹⁹ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/357.

¹²⁰ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/352-353.

¹²¹ Apak, *İslâm Tarihi – 2*, 235; Apak, *Asabiyet*, 179-180. Şam'a sürgün edilenlerin, aylarca Şam'da kaldıktan sonra Muâviye tarafından şehri terk etmelerinin istendiği ve onlarında Şam'dan el-Cezîre bölgesine gittikleri de aktarılmıştır. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/355.

¹²² et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/360.

¹²³ Apak, *İslâm Tarihi – 2*, 235. Vali Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'de zor durumda bıraktıkları için sürgüne tabi tutulan şahıslar şunlardır: Mâlik b. Hâris el-Eşter, Sâbit b. Kays el-Hemdânî, Kümeyl b. Ziyâd, Zeyd b. Suhân ve kardeşi

neden olan valiye daha fazla diş bilemiş ve Saîd'e karşı harekete geçmek için uygun zamanı beklemeye başlamışlardır.

3. Valiler Toplantısı ve Saîd b. el-Âs'ın Azledilmesi

H. 34 /M. 654 yılı, şam dışındaki bütün şehirlerde isyan seslerinin yükselmeye başladığı bir dönemdir. Halife, şehirlerden kendisine ulaşan ardı arkası kesilmeyen şikâyet ve hoşnutsuzluklara çözüm bulmaya çalışmışsa da uygulamaları, hoşnutsuzlukların isyana dönüşmesine sebep olmuştur. Kûfeliler kendi başlarına hareket ederken diğer eyaletlerde de çeşitli sorunlar baş göstermiştir.¹²⁴ Böylesi bir ortamda halife Hz. Osman, hicretin 34. (M. 654) yılı hac mevsi-minde valileri başkent Medine'ye çağırımıştır.¹²⁵ Bu davet üzerine Saîd b. el-Âs, Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdullah b. Sa'd ve Abdullah b. Âmir Medine'ye gelmişlerdir. Halifenin ricasıyla önceki Mısır valisi Amr b. el-Âs da toplantıda hazır bulunmuştur.¹²⁶ Hz. Osman, bürokratlarına devlet içindeki karışıklıkların sona ermesi için ne gibi tavsiyelerinin olduğunu sormuştur.¹²⁷

Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'ın halifenin sorusuna verdiği cevap hakkında iki farklı rivâyet karşımıza çıkmaktadır. Birinci rivâyete göre Saîd'in devlet içinde sorun oluşturanların etkisiz hâle getirilmeleri için muhaliflere karşı sert politika izlenmesini, gerekirse bu kişilerin öldürülmesini ve böylece köklerinin kazınmasını teklif ettiği rivâyet edilmiştir.¹²⁸ Bu rivâyetin doğru kabul edilmesi durumunda şu yorumu yapabiliriz: Saîd yaşanan sorunların şiddetle bastırılması görüşünü savunmaktadır. Bu cevap Saîd'in, valiliğinin başından itibaren takındığı uzlaşmacı fikirlerinden oldukça uzaklaştığını ve artık her şeyin göze alınıp şiddetle asilerin üzerine gidilmesi şeklinde bir fikir değişikliğine uğradığına da göstermektedir.

Saîd'in cevabı hakkındaki ikinci rivâyet ise şu şekildedir: "*Ey Mü'minlerin Emîri! Yaşanan karışıklıkların tek sebebi insanların savaş yapmamalarıdır. Günümüzün Arapları mahfilerde oturmakta ve türlü şeyleri konuşmaktadır. Arabı gazalarla meşgul et. Onları düşmanla çatıştır ki onlardan biri geriye dönmesin. Onlardan birisi evine dönünce emîrlerin kusurlarını görebilmek için ortam oluşmaktadır.*"¹²⁹ Bu rivâyetin doğruluğunu kabul ettiğimizde ise Saîd'in, Kûfe valiliğinin ilk yıllarında olduğu gibi halkın enerjisini ve dikkatini seferlere yönlendirmek istediği görülmektedir. Nitekim Saîd'in, Kûfe'de yaşanan sorunları bertaraf etmek

Sa'sa'a b. Suhân, Cündeb b. Züheyr, Cündeb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. Ca'd ve Amr b. el-Hamik ve İbn Kevvâ. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/360; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 417; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/149.

¹²⁴ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 225.

¹²⁵ Apak, *İslâm Tarihi – 2*, 238; Aycan, *Muâviye bin Ebî Süfyân*, 85; Sarıçam, *Hz. Osman*, 82.

¹²⁶ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/368.

¹²⁷ Saîd b. el-Âs dışındaki valilerin bu soruya verdikleri cevaplar hakkında bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/369; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 419-420.

¹²⁸ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/368-369.

¹²⁹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 420. İnsanların gaza ile meşgul edilmeleri konusunda Saîd'in tavsiyesi için bkz. el-Belâzürî, *Ensâb*, 6/156.

ve halkı iç siyasetten uzaklaştırıp seferlere yönlendirmek amacıyla Horasan seferini gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. Kanaatimizce bu rivâyet Saîd'in karakteri de düşünüldüğünde daha makul görünmektedir. Zira ilk rivâyette olduğu gibi muhaliflerin topyekûn bir şekilde öldürülmeleri hatta köklerinin kazınmalarını tavsiye etmek, Saîd'in karakteri ile örtüşen bir tutum değildir. Diğer taraftan valiliğinin ilk yıllarında uzlaşmacı bir tavır sergileyen Saîd, kendi huzurunda saygısızlık yapan ve şehir halkını kendisine karşı kışkırtan şahıslara bile sürgün gibi daha hafif sayılabilecek bir cezanın verilmesini sağlamıştır. Bu durum dikkate alındığında Saîd'in muhaliflere karşı olan düşüncesinde bu şekilde keskin bir değişikliğin olmasını kabul etmek zorlama bir yorum olacaktır. Diğer taraftan yapılan toplantıda valilerce ileri sürülen görüşler daha ziyade mevkilerini koruyabilme amacına yönelik olmuştur.¹³⁰ Bu nedenle toplantı ortak bir karara varılmadan sona ermiştir.

Valiler toplantısı sırasında başkente gelen Kûfeliler de toplantının sonuçlanmasını merak içinde beklemişlerdir. Kûfeliler en azından Sevâd arazisinin Kureyş'in bahçesi olduğunu söylemiş olan valileri Saîd b. el-Âs'ın bu görevinden azledileceğini ümit etmişlerdir. Fakat netice Kûfelilerin istediği gibi olmamış Vali Saîd görevine devam etmek üzere Kûfe'ye geri gönderilmiştir. Bunu haber alan İlba b. el-Heysem es-Sedusî, Kûfe'ye gelerek insanlara Sevâd'ı Kureyş'in bahçesi olarak gören valileri Saîd'in şehre gelmekte olduğunu söylemiştir.¹³¹

Bu duyurunun yapılmasından sonra Saîd'in azledilmediğini öğrenen Kûfeliler tarafından hicretin 34. (M. 654) yılında gerçekleştirilen ve Hz. Osman idaresinin prestij kaybına uğramasına sebep olan bir olay meydana gelmiştir. Ayrıca bu olay, Kûfeliler tarafından gerçekleştirilen ve halife Hz. Osman'a karşı fiilî anlamda çıkan ilk isyandır.¹³² Bu isyan öncesinde Kûfe valisi Saîd b. el-Âs, şehrin ileri gelenlerinden kendisine muhalif olmayanları bazı şehirlere vali tayin etmiş ve bundan yaklaşık bir yıl sonrada¹³³ halifenin daveti üzerine yakın adamlarıyla birlikte Medine'ye gitmek için Kûfe'den ayrılmıştır. Şöyle ki Mâlik b. el-Eşter ve arkadaşlarının Şam'a sürgün edilmesinin ardından Vali Saîd, muhalif olmayan Kûfeli liderleri, muhtemelen yönetimin yanında yer almalarını sağlamak amacıyla Kûfe'ye bağlı şehirlere vali tayin etmiştir (H.

¹³⁰ Ayçan, *Muâviye bin Ebi Süfyân*, 85; Sarıçam, *Hz. Osman*, 83; Ünal Kılıç, *Mervan b. el-Hakem* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 19-20.

¹³¹ el-Belâzürî, *Ensâb*, 6/156-157.

¹³² Apak, *Asabiyet*, 236.

¹³³ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/152. Bunun aksine muhalif olmayanların değil, Vali Saîd'in bizzat muhalif kişilerden bazılarını da farklı şehirlere vali tayin ederek onların muhalefetinden kurtulmaya çalıştığı da söylenmiştir. Bkz. Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", 254.

33/ M. 654).¹³⁴ Dolayısıyla Saîd'e muhalif olmayan ancak sözü dinlenen kişilerin şehirden ayrılması, Kûfeli muhaliflerin ekmeğine yağ sürmüş ve şehri kontrol altına alma konusunda zorluk yaşamamışlardır.

Kûfe'de valinin kontrolü kalkınca diğer şehirlerdeki muhaliflerle daha rahat haberleşme imkânı bulan Yezîd b. Kays, Hıms valisi Abdurrahman b. Hâlid'in yanında bulunan Kûfe muhalefet lideri Mâlik b. Hâris el-Eşter'e haber göndererek onu şehre çağırmıştır.¹³⁵ Bunun üzerine yanında bulunanlarla yola çıkan el-Eşter, harekete geçtiklerinin on ikinci günü (Pazartesi) öğle vaktinden önce Kûfe'ye ulaşmıştır.¹³⁶ el-Eşter, mescitte toplanan halka; “*Ben Osman'ın yanından geliyorum. Valimiz Saîd, kadınlarımıza verilen maaşların eksiltilmesi, elde ettiğiniz ganimetlerin sizden alınıp Kureyş'e verilmesi hususunda halifeyle görüşüyordu*” diyerek onları yönetime karşı kıskırtmıştır.¹³⁷

Bu arada şehirdeki isyancı grup ile Hıms'taki sürgünden dönen grup birleşerek Vali Saîd'i Kûfe'ye sokmamak üzere anlaşmışlardır.¹³⁸ Yezîd b. Kays, halkın kendisine katılması yönünde bir çağrıda bulunmuş; çağrısına cevap veren grupla birlikte valiyi karşılamak üzere yola çıkmış

¹³⁴ Bu kişiler ve tayin edildikleri şehirler şu şekildedir: Eş'as b. Kays Azerbaycan'a, Saîd b. Kays Rey'e, Nuseyr el-İclî Hemedân'a, Saîd b. el-Akr'a İsfahan'a, Cerîr b. Abdullah Karkısiya'ya, Mâlik b. Habib el-Yerbû'î Mâh'a, Hukeym b. Selâme el-Hızâmî Musul'a, Uteybe b. en-Nehhâs Hulvan'a ve Selman b. Rebî'a el-Bâb'a tayin edilmiştir. Ka'ka' b. Amr da harp işlerinde görevlendirilmiş, böylece Kûfe şehri liderlerinden tamamen boşalmıştır. Bkz. et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/365; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/152.

¹³⁵ Apak, *İslâm Tarihi* – 2, 239. Eşter ve arkadaşlarına haber gönderildiği ile ilgili başka bir rivâyet şu şekildedir: Toplantıya Kûfe'den Vali Saîd b. el-Âs ile birlikte gelen İbn Heysem Medine'de Hz. Ali ile görüşmüş ve Hz. Osman'ın valilerin görüşlerini dikkate almadığı kanaatine vararak, hemen Kûfe'ye hareket etmiştir. Kûfe'ye gelen İbn Heysem halka “*Ey Kûfe halkı! Sevâd'ın kendi bahçeleri olduğunu söyleyen kişi, bu emirinizdir*” şeklinde sözlerle Kûfelileri tahrik etmiştir. İbn Heysem'in bu sözlerinden etkilenen Kûfeliler de Hıms'ta bulunan arkadaşlarına bir mektup yazarak geri dönmelerini istemişlerdir. Mektubu alan Eşter ve arkadaşları ise hemen Kûfe'ye hareket etmişlerdir. Bkz. Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 234-235.

¹³⁶ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 429.

¹³⁷ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/366; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/152. el-Eşter'in mescitteki konuşmasında “*Saîd b. el-Âs, liderlerinizin memleketi, mızraklarınızın merkezi, sizin ve babalarınızın feyi olduğu halde Sevâd'ın Kureyş'in çocuklarının çiftliği olduğunu iddia ediyor. Allah için Sevâd'da kim hakkı olduğunu düşünüyorsa el-Cere'a'ya koşsun!*” dediği de söylenmiştir. Başka bir rivâyete göre ise el-Eşter, bir taraftan Vali Saîd'in Sevâd konusundaki sözünü hatırlatırken diğer taraftan valinin Hz. Osman'a savaşlarda büyük başarı gösterenlerin atâsını 2500 dirhemden 2000 dirheme, başlangıcından beri fetihlere katılan kişilerin hanımlarının atalarını da 200 veya 300 dirhemden 100 dirheme indirmeyi teklif ettiğini belirtmiştir. Bkz. Söylemez, “Kûfe Örneği”, 80; Yahaya, “Kûfelilerin Siyasi Muhalefetleri”, 237; Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter”, 57-58.

¹³⁸ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 235.

ve el-Cer‘a‘da¹³⁹ konaklamıştır.¹⁴⁰ Bu arada el-Eşter, Cuma (veya Pazartesi) günü halkla birlikte namaz kılmış ve Kümeyl b. Ziyâd‘a, Vali Saîd‘in vekili Sâbit b. Kays‘ın¹⁴¹ vali konağın-
dan çıkartılmasını emretmiştir.¹⁴² el-Eşter ayrıca valinin en önemli görevlerinden olan cuma
namazını kıldırma görevini bizzat kendisi üstlenirken, vakit namazlarını kıldırma amacıyla
Ziyâd b. en-Nadr‘ı görevlendirmiştir.¹⁴³ İbn A‘sem, el-Eşter‘in daha sonra 300 atlı ile birlikte
Daru‘l-İmâre‘ye geldiğini, yanındakilere evde bulunan her şeyi almalarını emrettiğini ve eşya-
ların dışarı çıkarılmasının ardından evin kapılarının sökülüp ateşe verildiğini söylemektedir.¹⁴⁴
İdarecilere yönelik yaşanan isyanlarda asilerin saldırı düzenledikleri ve talan ettikleri yerlerin
başında idarecilerin şehirdeki yönetim merkezi gelmektedir. Saîd‘in şehirdeki yönetim merkezi
konumunda bulunan vali konağının el-Eşter ve adamları tarafından ele geçirilmesi ve yağma-
lanması da Saîd‘in Kûfe‘deki otoritesine vurulacak olan son darbedir. Bu nedenle el-Eşter‘in
bu şekilde bir girişimde bulunmasının nedeni, şehir halkına vali konağının dolayısıyla şehirdeki
devlet idaresinin ele geçirildiğini göstermek ve bu duruma karşı çıkabilecek olan kişileri bertar-
raf etmektir. Nitekim bununla da yetinilmemiş muhalif grubu, yaptıklarından dolayı ayıplayan
ve onlara engel olmaya çalışanlar, muhtemelen Hz. Osman veya Saîd‘in işbirlikçileri şeklinde
mütalaa edilip saldırıya uğramışlardır.¹⁴⁵ Bunlardan biri olan Saîd‘in kâtibi Kâbisa b. Câbir‘in,
Mâlik b. el-Eşter ve yanındakiler tarafından dövülmesi üzerine kendilerine karşı çıkabilecek
kişiler de sindirilmiştir.¹⁴⁶

el-Eşter‘in taraftarlarından bir kısmı, Kûfe ile Hîre arasına konuşlanarak, halife tarafından
üzerlerine herhangi bir kuvvetin gönderilmesine engel olmak ve tekrar dönmesinden endişe
edilen Vali Saîd‘i şehre sokmamak üzere beklemeye başlamışlardır.¹⁴⁷ Bu kuvvete ilaveten el-
Eşter, Aiz b. Cemele‘yi 500 kişi ile birlikte Basra ile buldukları yer arasındaki Kesker‘e,
Cemre b. Sinân komutasındaki 500 kişilik grubu Şam ile aralarındaki bölgeyi muhafaza etme-
leri amacıyla Aynu‘t-Temr‘e, Hâni‘ b. Ebû Hayye‘yi de 1000 atlı ile dağ yolunu korumaları

¹³⁹ Kadisiye‘ye yakın havadar bir yerdir. Bkz. et-Taberî, *Târihu‘t-Taberî*, 4/370; İbnü‘l-Esir, *el-Kâmil*, 3/153. Kûfe
ile Hîre arasında bulunan bir yer ismidir. Bkz. İbn A‘sem, *el-Fütûh*, 430.

¹⁴⁰ et-Taberî, *Târihu‘t-Taberî*, 4/367.

¹⁴¹ İbn A‘sem, *el-Fütûh*, 430. Sâbit b. Kays b. el-Hatîm, Evs kabilesinin Benî Zafer koluna mensup sahâbîdir. Bkz.
İbn Sa‘d, *Tabakât*, 4/309. Kûfe‘deki vali vekilinin Amr b. Hureys olduğu ve onun insanları sakinleştirmek ama-
cıyla çaba gösterdiği de söylenmiştir. Bkz. et-Taberî, *Târihu‘t-Taberî*, 4/366; İbnü‘l-Esir, *el-Kâmil*, 3/153.

¹⁴² Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 235. El-Eşter‘in, minberden inip namazı kıldırmasının ardından
bizzat kendisi, vali vekili Sâbit b. Kays‘ı vali konağın-
dan çıkarttırıp şehrin idaresine el koyduğu ve el-Cer‘â‘ya
giderek orada karargâhını kurduğu da söylenmiştir. Bkz. Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter”, 58.

¹⁴³ Söylemez, “Kûfe Örneği”, 80-81; Ayar, “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter”, 58.

¹⁴⁴ İbn A‘sem, *el-Fütûh*, 430-431.

¹⁴⁵ Söylemez, “Kûfe Örneği”, 80.

¹⁴⁶ İbn A‘sem, *el-Fütûh*, 429-430.

¹⁴⁷ Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman*, 235.

için Hulvan'a göndermiştir.¹⁴⁸ el-Eşter ayrıca Yezid b. Huceyye et-Teymî'yi Medâin ve Cûhâ yoluna, Urve b. Zeyd et-Tâî'yi Medâin'in aşağısına göndermiş, onlara insanlardan vergi almalarını, halkı sakinleştirmelerini ve kontrol altında tutmalarını söylemiştir.¹⁴⁹ Mâlik b. Ka'b el-Erhabî'yi 500 süvari ile Saîd'in yolunu kesmekle görevlendirmiş, Saîd ile karşılaştığında onun eşyasını alıp geri çevirmesini, direnirse öldürmesini emretmiştir.¹⁵⁰ Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere el-Eşter, devletin bir görevlisi hatta valisi gibi hareket etmektedir.

Saîd b. el-Âs'ın şehre girmesini engellemek amacıyla harekete geçen Yezîd b. Kays liderliğindeki Kûfeliler, Kâdisiye yakınında Kûfe-Medine yolu üzerinde bulunan el-Cere'a mevkiine ulaşmışlardır. Bu esnada valiler toplantısından dönmekte olan Saîd'i, el-Cere'a mevkiinde karşılayan halk,¹⁵¹ onu Kûfe'ye sokmadıkları gibi tehdit amacıyla yanındaki kölesini de katletmişlerdir.¹⁵² Kûfeli muhaliflerin: "*Vallahi silahlarımızı taşıyabildiğimiz sürece onun (Saîd'in) bize hükmetmesine izin vermeyeceğiz*" dedikleri de rivâyet edilmiştir.¹⁵³ Bu durum karşısında Saîd, başkente dönmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁴ İbn A'sem, yaşananları öğrenen halife Hz. Osman'ın Saîd'i Kûfe'ye geri gönderdiğini ve ona şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "*Kûfe'ye ulaştığında insanlara yaklaş. Onlara güzel şeyler vadet. Eşter'e de bu amelleri terk etmesini, fitne çıkarmamasını söyle. Bana göre insanlar seni görünce Eşter'i terk edecek sana geleceklerdir.*" Saîd, Hz. Osman'ın bu emri üzerine Kûfe'ye gitmiş, Azîb denilen bölgeye yaklaştığında Abdullah b. Kinâne beraberindeki üç yüz kişilik süvari birliği ile Saîd'e yönelerek: "*Ey Allah'ın düşmanı! Nereye gidiyorsun. Geldiğin yere geri dön. Vallahi senin Fırat suyundan bir damla içmene dahi izin vermeyeceğiz. Sen bundan ilerisine nasıl tamah edersin?*" demiştir. Ardından da Saîd ile aralarında çatışma çıkmış ve Saîd onlara karşı koyacak gücü olmadığına kanaat getirerek halifenin yanına dönmüştür.¹⁵⁵

Bu arada el-Eşter, Kûfe'de Vali Saîd'in ikamet ettiği, Velîd b. Ukbe'nin eski evinin kapısını kırarak evi yağmaladıktan sonra, şehirde bulunan Basra eski valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi vali, Huzeyfe b. Yemân'ı Sevâd'a haraç memuru olarak görevlendirmiştir.¹⁵⁶ Yaşananları öğrenen ve olayların daha fazla büyümesini istemeyen Hz. Osman, valisi Saîd'i görev yerine gönderemediği gibi bizzat kendisinin daha önce azletmiş olduğu Basra eski valisi Ebû Mûsâ el-

¹⁴⁸ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 430.

¹⁴⁹ Söylemez, "Kûfe Örneği", 81; Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter", 58.

¹⁵⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 430. el-Eşter'den gereken emirleri alan Mâlik b. Ka'b ve beraberindeki 500 süvarinin el-Uzeyb'e sevk edildiği ve Vali Saîd, el-Uzeyb'e vardığında Mâlik'in ordusu tarafından karşılanıp Medine'ye geri dönmeye zorlandığı da söylenmiştir. Bkz. Yahaya, "Kûfelilerin Siyasi Muhalefetleri", 238.

¹⁵¹ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/370.

¹⁵² et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/367.

¹⁵³ et-Taberî, *Târihu't-Taberî*, 4/370.

¹⁵⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 145.

¹⁵⁵ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 431.

¹⁵⁶ el-Belâzürî, *Ensâb*, 6/159.

Eş'ârî'yi isyancı Kûfelilerin isteğiyle şehre vali tayin etmek zorunda kalmıştır (H.34/M. 654-55).¹⁵⁷ Böylece Saîd'in dört buçuk yıllık Kûfe valiliği görevi sona ererken Hz. Osman idaresi de ağır bir yara almıştır.

SONUÇ

Mekke'nin en önemli kabilelerinden Emevîlere mensup bir şahıs olarak dünyaya gelen Saîd b. el-Âs'ın, devlet bürokrasisi adına en fazla aktif rol üstlendiği ve adından en çok bahsedildiği dönem, Hz. Osman dönemidir. Bu dönemde Velîd b. Ukbe'nin azledilmesinin ardından Kûfe valiliğine getirilen Saîd'in dört buçuk yıllık görevi boyunca Kûfe şehri ve halkı ile yaşadıkları İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Kûfe'deki sorunların giderilmesi ve şehir halkının dikkatinin iç siyaset ve olaylardan ziyade dış dünyaya yönlendirilmesi gerektiğini düşünen Saîd, aralarında Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Zübeyr gibi sahabenin önde gelen isimlerinin de bulunduğu bir ordu ile birlikte Horasan seferine çıkmıştır. Başarılı bir seferin ardından Taberistan ve Cürcân gibi önemli şehirler fethedilmiş ve Azerbaycan halkı ile anlaşma yapılmıştır. Ancak seferlerin devamının gelmemesi, hem ekonomik bunalımın yaşanmasına hem de Kûfe halkının dikkatinin yeniden iç siyasete yönelmesine ve sorunların tekrardan gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Kûfelilerin yaşadıkları ekonomik sıkıntıya halife Hz. Osman'ın ve Vali Saîd'in bazı hatalarının da eklenmesi, Kûfe merkezli muhalefet hareketinin fitilini ateşlemiştir. Özellikle Vali Saîd'in Kûfeli ileri gelenlerle yaşadığı sürtüşmeler, yine bu kişilerle yaptığı bir toplantı sırasında kullandığı "*Sevâd arazisi Kureyş'in bahçesidir*" sözüne karşılık topladığı tepkiler ve muhaliflerin sürgüne tabi tutulması bu hataların başında gelmektedir. Kûfe'deki bu muhalefetin fiilî olarak harekete geçmesi ise Hz. Osman'ın valilerini huzuruna çağırıldığı bir dönemde Saîd'in Kûfe'den ayrılması üzerine gerçekleşmiştir.

Kendisine gelen şikâyetlerin artması üzerine valileri ile toplantı yapmaya karar veren Hz. Osman, eyaletlerdeki valilerini huzuruna çağırmıştır. Bu çağrı üzerine yerine Sâbit b. Kays'ı vekil bırakan Saîd, Medine'ye gitmiştir. Gerçekleşen valiler toplantısı sırasında Kûfeliler için uygun ortamın oluştuğunu düşünen Kûfe ileri gelenlerinden Yezîd b. Kays ve beraberindekiler, o esnada Hıms'da sürgünde olan Mâlik b. Hâris el-Eşter'e haber göndererek onu ve yanındaki Kûfelileri şehre çağırmıştır. Gelen haber üzerine Kûfe'ye hareket eden muhalifler, şehre ulaştıktan sonra el-Eşter liderliğinde şehre hâkim olmuş ve valilik makamını ele geçirmiştir. Bunun ardından valilerinin Kûfe'ye doğru geldiğini öğrenen muhalifler Saîd'in şehre girmesine engel

¹⁵⁷ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 156-157; et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/371.

olmak için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Bu hazırlıklar kapsamında el-Cere'a mevkiinde toplanan muhalifler, Saîd'in gelmesini beklemeye başlamıştır.

Medine'den dönmekte olan Vali Saîd, el-Cere'a'ya geldiğinde Kûfeli muhalifler tarafından karşılanmış ve şehre girmesine engel olunmuştur. Kendilerine karşı koyacak gücü bulunmayan Vali Saîd ise tekrardan Medine'ye dönmek zorunda kalmıştır. Muhaliflerin Hz. Osman'a, Saîd b. el-Âs'ın yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi vali görmek istediklerini bildirmeleri üzerine Saîd, Kûfe valiliğinden azledilmiş ve makamını Ebû Mûsâ'ya kaptırmıştır.

Yaşanan bu olay o güne kadar Hz. Osman'ın hilâfetinin aldığı en ağır siyâsî darbe olarak nitelendirilmektedir. Nitekim o güne kadar Hz. Osman'ın tayin ettiği hiçbir vali bu şekilde bir muhalif hareketine maruz kalmamıştır. Halifenin kendi iradesi ile atadığı Vali Saîd'in, idaresi altında bulunan şehre girememesi ve geri dönmek zorunda kalması, bununla birlikte muhaliflerin valilik makamına kendi istedikleri bir şahsın tayin edilmesini sağlamaları Hz. Osman idaresinin de bir nevi iflası anlamına gelmektedir. Nitekim bu olayın ardından İslâm tarihine fitne olayları olarak geçecek olaylar silsilesi de başlamış ve etkileri günümüze kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve Hz. Osman (Katline Sessiz Kalınan Halife)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi – 2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2015.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2016.
- Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ocak 1998), 487-521.
- Ayar, Kenan. “Mâlik b. el-Hâris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 37-93.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muâviye bin Ebî Süfyân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 3 (Hz. Osman)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93). *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bilge, Mustafa L. “Âmül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/99. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Dürî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Gedikli, Recep Tayyip. *Hz. Osman Taraftarı Saîd b. el-Âs: Hayatı, Kişiliği ve İslâm Tarihindeki Yeri*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55). *et-Târîh (İlk Kronolojik İslâm Tarihi)*. çev. Ömer Sabuncu ve Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 463/1071). *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 cilt. Beyrut 1413/1992.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed (ö. 320/932). *el-Fütûh (Fetihler)*. çev. Mehmet Cevher Caduk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929). *Kitâbü'l-Mesâhif (Kur'an'ın Kitaplaşması)*. çev. Abdülkadir Karakuş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938). *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1953.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr (ö. 245/860). *el-Muhabber (Arap Kültürü)*. çev. Adem Apak ve İsmail Güler. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe (Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi)*. çev. Naim Erdoğan. 4 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*. çev. Mehmet Keskin. 15 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *el-İmâme ve's-Siyâse (Hilafet ve Siyaset)*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889). *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1981.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. 11 cilt. çev. ed. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi't-Târîh (İslâm Tarihi)*. çev. Ahmet Ağırakça. 11 cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233). *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1433/2012.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbu'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*. çev. Ahmet Özel. 2 cilt. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Kılıç, Ünal. *Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik*. Konya: Yediveren Yayınları, 2004.
- Kılıç, Ünal. "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 239-260.
- Kılıç, Ünal. *Mervan b. el-Hakem*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Külekçi, Cahit. *İslâm Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Dönemi)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012.
- Lambton, Ann Katharine Swynford ve Hillenbrand, Robert M. "Qazvin (Kazwîn)". *Historic Cities of the Islamic World*. ed. Clifford Edmund Bosworth. 429-436. Leiden: Brill, 2007.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Taberistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/322-323. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar)*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Osman*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kûfe Örneği". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Haziran 2003), 63-86.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 310/923). *Târihu't-Taberî*. çev. Cemalettin Saylık. 5 cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019/2020.
- Tekineş, Ayhan. "Saîd b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/549. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

- Terzi, M. Zeki. *H. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Tüfenk, Hilal. *Fethinden Büveyhiler'e Kadar Kazvin Tarihi (24-323 / 644-934)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823). *Kitâbu'l-Meğâzî (Hz. Peygamber'in (s.a.s) Savaşları)*. thk. Marsden Jones. çev. Musa K. Yılmaz. 3 cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2014.
- Yahaya, Mahayudin Hj. "Küfelilerin Miladi VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasi Muhalefetleri". çev. Ünal Kılıç. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2002), 229-238.
- el-Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905). *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Muhammed Sâdık Bahrülulûm. 3 cilt. Necef: Menşûratü'l Mektebetü'l Hayderiyye ve Metbe'atuha, 1384/1964.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-Büldân*. 5 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- Zetterstéen, Karl Vilhelm – [Çağatay, Neşet]. "Saîd". *İslâm Ansiklopedisi*. 10/80-81. İstanbul: MEB Yayınları, 1967.
- ez-Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (ö. 236/851). *Kitâbu Nesebi Kureys*. thk. E. Lévi-Provençal. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982.